

Niederhauser Emil

**Kisebbségek és nemzetközi szervezetek
a hosszú 19. században**

**Minorities and International Organisations
in the Long 19th Century**

The long 19th century began with the French revolution; the national element appeared and became a driving force in Europe. Masses lived as minorities but neither the states nor the international organisations wished to treat the minority question with due importance. Ethnic differences were to be taken into consideration in the Cisleithanian territories only. In general, the terrible experience of WWI was needed so that the minority question could emerge as an important political and international problem.

A hosszú 19. század tudvalevően a nagy francia forradalommal indul, vagyis a felvilágosodás korszakának a végén. Az európai gondolkodásnak ebben a jeles korszakában a kisebbség fogalma már ismeretes volt, érdemben a vallási kisebbségeké, hiszen ebben a vonatkozásban éppen az előző két évszázad jó néhány összeütközést, háborút, kegyetlenkedést tudott produkálni. Ide számított voltaképpen a zsidóság is. A felvilágosodás éppen ezekkel a vallási kisebbségekkel szemben hangoztatta a toleranciát, üldözésről ezért szó sem lehetett.

Az etnikai vagy a mi fogalmaink szerint nemzeti kisebbségek, netán óvatosabban nyelvi kisebbségek persze ebben az időben Európában igazán nagy tömegeket tettek ki, csakhogy kisebbségi mivoltukat még nemigen illett észrevenni. Hogy többféle nyelven beszélnek egy országon belül, az csupán a Habsburgok birodalmában volt ismeretes jelenség, itt viszont nem kisebbségeket ismertek, hanem különféle országokat, tartományokat és azok rendjeit, ezeket viszont senki sem tekintette volna kisebbségnek. Franciaországban voltaképpen együttesen a lakosság többségét tették ki azok az etnikumok, amelyek a franciától eltérő neoromán, vagy, mint a baszkok, teljesen más nyelvet beszéltek. Róluk azonban nemhogy az ancien régime nem vett tudomást, hanem a forradalom sem, éppen a csúcson a jakobinusok voltak a legkövetkezesebbek ezeknek a nem franciáknak az elfranciásításában. Ez olyan jól sikerült, hogy csaknem két évszázadnyi idő kellett ahhoz, hogy feléledjenek Csipkerózsika-álmukból. Ebben az esetben viszont éppenséggel nem arról volt szó, hogy észre sem vették volna a kisebbségeket; látták őket, de nem akartak tudomást venni róluk.

A forradalmi és a napóleoni háborúk korában – leegyszerűsítve: a forradalmi negyedszázadban – még ugyancsak alig kerül elő az etnikai kisebbségek kérdése. A nemzeti mozzanat persze már megjelent: a spanyolok nemzeti alapon szálltak szembe a francia hódítással, 1808-ban, alig néhány évvel később a németek vívják a nemzeti szabadságharcot a lipcsei „népek csatája” óta. Napoleon 1812-es oroszországi kudarcának is volt valamelyes nemzeti színezete. A nemzeti mozzanatot tehát már ismerik, a felvilágosodás korában a nagy francia enciklopédiának már van címszava a nemzetről (ez a francia felfogást foglalta össze: a nemzet tagjai egy közös uralkodó alattvalói). A nemzet azonban ebben a negyedszázadban szinte mindig országot, vagyis államot jelölt. Azért lett óvatos

a fogalmazás, mert a németeknél nem ez volt a helyzet. De végül is, ha sok német állam volt is (a negyedszázad elején több mint 300, a végén is majdnem 40), ezek mind független államok voltak, lakosaik poroszok vagy bajorok vagy szászok stb.

A negyedszázad során voltaképpen csak egy eset adódott, ahol mai fogalmaink szerint kisebbségekről lehetett beszélni, de a problémát a korabeli politika is tudatosította magának. A lengyelekről van szó. Azért mégsem mai fogalmaink szerinti kisebbségről, mert hiszen a kortársak többsége még emlékezhetett arra, hogy létezett egy lengyel állam, tehát léteztek lengyelek, éppen ennek a negyedszázadnak az elején törölték le a térképről a harmadik felosztással 1795-ben.

A forradalmi negyedszázad természetesen alaposan megkavarta egész Európát, országokat döntött meg, másokat hozott létre (még egy lengyelt is varsói Hercegség, később Nagyhercegség címen, ez Napóleon szívügye volt, Walewska grófnőre való tekintettel). A nagy megrázkództatás, Napóleon kétszeri legyőzése és egyre messzebbre száműzése után helyre kellett állítani a megsértett világrendet, legalábbis az egyes államok vezetői így gondolták. Ezt a célt szolgálta egy nemzetközi kongresszus, a legtöbb európai uralkodó személyes részvételével, ha úgy tetszik, egyfajta korai nemzetközi szervezet jött létre. A bécsi kongresszusról van szó, amely majdnem egy éven át ülésezett 1814–1815-ben. Azért Bécsben, mert a Habsburg-birodalom szenvedett a legtöbbet Napóleontól, meg Európa közepén helyezkedett el, tehát mindenfelől könnyen elérhető egy olyan korszakban, amikor még a császároknak is lovon vagy postakocsin kellett közlekedniük.

A bécsi kongresszus résztvevői államokban gondolkoztak, nem népekben vagy etnikumokban. Ez számukra olyan természetes volt, hogy nem is kellett külön hangsúlyozni. Az államok, vagyis az uralkodók jogainak a helyreállításáról volt szó, a porosz királyéról például, és nem egy német császárról, mert hiszen az, II. Ferenc éppen 1806-ban mondott le erről a tisztségéről, és szüntette meg ezzel az ezredéves szent német-római birodalmat. Ám éppen a Varsói Nagyhercegség miatt a lengyel ügy mégis előkerült, hiszen egy ekkor éppen létező, nem is olyan régen pedig még virulensebben létező államról volt szó. Hogy ez az állam eredetileg lengyel–litván volt, az ebben a korszakban még a litvánoknak sem tűnt fel, mert feudális elitjük már régen ellengyelesedett. Itt persze még az uralkodó személye is zavart okozhatott, mert az 1808-ban Napóleon kegyelméből létrehozott Nagyhercegségben a szász király regnált, a 18. század első felének a gyakorlatát megismételve. Csakhogy a szász király volt Napóleon „utolsó csatlósa”, hogy egy közismert, szép 20. századi fogalmat alkalmazzunk. Ő tartott ki a legtovább a francia császár mellett. Ezért meg kellett büntetni. Az ekkor számító öt nagyhatalom (Anglia, Oroszország, Ausztria, Poroszország és Franciaország) közül a porosz szívesen be is kebelezte volna büntetésből Szászországot. Csakhogy ez ellenkezett a kongresszus alapelveivel, a legitimitással; a szász királyt nem lehetett megfosztani trónjától. A megoldás az volt, hogy a királyság felét csakugyan megkapták a poroszok, de a fele mégis megmaradt. Ezzel párhuzamosan pedig a lengyelkérdés is rendeződött, a legitimitás és egyéb szent alapelvek betartásával. Az 1795-ben a térképről leradírozott lengyel állam most Lengyel Királyság néven visszanyerte önállóságát, királya azonban az orosz császár lett, I. Sándor, aki Európa megmentőjének a szerepében tetszelgett Napóleonnal szemben, és ezért el is várta a jutalmat. Perszonális unió jött létre az orosz és a lengyel állam közt.

Egy szóval: visszaállt a császárok és királyok, nagyhercegek és hercegek korszaka, mindegyik a maga államával, az etnikai hovatartozás sem hivatalosan, sem a gyakorlatban nem számított. Természetes volt, hogy Itáliában több király is van (az egyik éppen az osztrák császár), vagy hogy a Német Szövetségben belül (ezt itt a kongresszuson hozták létre) közel negyven egymástól független állam és városállam létezik. Nemhogy etnikai

kisebbségekről nem esett szó, még nemzetekről sem. Holott éppen a forradalmi negyedszázad, a francia nemzetállam példája, az addig ismeretlen kis nemzetek létrejötte, öntudatosodása alul, a mélyben, a hivatalos politika által nem elismerten, sőt többnyire észre sem vetten ekkor következett be, az addig saját állammal nem rendelkező etnikumok nemzetté váltak, és ennek megfelelően előbb vagy utóbb jelentkeztek igényeikkel. Az 1848-as forradalomban a Habsburg-birodalomban, sőt a lengyelek révén még Poroszországban is színre léptek az új nemzetek, bejelentették követeléseiket. Csakhogy az adott időszakban nem létezett semmiféle nemzetközi szervezet, amely erről a folyamatról tudomást vehetett volna, ahol a nemzetek, gyakorlatilag etnikai kisebbségek jelentkezhetek volna sérelmeikkel, igényeikkel. Ez csak az adott, létező állam keretében volt elképzelhető. Az meg a forradalom leverése után könnyűszerrel elnézett ezeknek az újszülött nemzeteknek a feje felett. Európa peremlein, Spanyolországban és Oroszországban ugyancsak voltak kisebbségek, de az adott korszakban még csak jelentkezni sem mertek, nemhogy követelésekkel léptek volna fel.

Alig néhány évvel a nagy európai forradalom vagy inkább forradalmak után olyan háborús konfliktus támadt, a krími háború, amelynek a lezárása után Párizsban a béketárgyalásokon szinte egy újabb bécsi kongresszus ült össze, és itt már szinte modern értelemben vett kisebbségi kérdések is felvetődtek. Az egyik ilyen a románok ügye volt. A románoknak már évszázadok óta volt két fejedelemségük: Havasalföld és Moldva (az előbbi saját neve Román Ország volt – Țara Românească), de sok évszázada már az oszmán birodalom alattvalói, hűbéres fejedelemségei. Moldva egy részét, Besszarábiát az orosz birodalom szerezte meg 1812-ben, egy orosz–török háború során, hogy itt románok is laknak, az senkit sem érdekelt, talán még őket magukat sem. A két fejedelemséggel azonban mégis kellett valamit kezdeni, a vazallusi függés sem volt olyan egyértelmű már ebben a korban, azután meg a két fejedelemség bejelentette igényét az egyesítésére.

A békekonferencia színhelye azért lett Párizs, mert Franciaország volt az egyik nagyhatalom, amely ebben a furcsa háborúban legyőzte Oroszországot, és mert a korábbi Napóleon unokaöccse, Louis Bonaparte 1849 óta a francia köztársaság elnöke, 1852 óta a franciák császára volt, ekkor még európai tekintélynek örvendett, és ugyanakkor az hírlett, hogy nemcsak a szegények és kisemmizettek védelmezője, hanem a kis népeké is. A párizsi békeszerződés tehát intézkedett a románok ügyében, akiket végül is az oszmán birodalom egyik etnikai kisebbségének is tekinthetünk. A két fejedelemség egyesülését (az oszmán szövetségesre való tekintettel) nem engedték meg, de a továbbiakban használhatták az „Egyesült Fejedelemség” nevet, belső közigazgatási szervezetüket szinte azonosá tették, és kimondták, hogy a két ország élén választott fejedelemnek kell állnia.

Sőt a békekonferencia még tovább ment: a 20. század első felének rendelkezéseire emlékeztető intézkedést hozott egy vallási kisebbség, a zsidók ügyében, megkövetelte e két fejedelemségtől a zsidó alattvalók állampolgári jogainak a megadását, vagyis egyenjogúsításukat a két fejedelemség keresztény lakosaival. Az már más kérdés, hogy ezt még az első világháború után kötött békeszerződésbe is be kellett venni, mert az 1859–1861-ben Románia néven egyesült két fejedelemség, ezt a követelést nem valósította meg.

Nem sokkal a párizsi békekötés után jött létre az első valóban nemzetközi jellegű szervezet, az I. Internacionálé, ha úgy tetszik, maga is egy kisebbség, ebben az esetben szociális kisebbség, a munkásosztály szervezete. A munkások kisebbségi mivolta, tehát gyengesége olyannyira tudatosult abban a néhány emberben, aki ezt a szervezetet létrehozta, hogy az etnikai vagy ebben a korban már inkább nemzeti különbségekre egyáltalában nem kívántak tekintettel lenni. Kezdeti ingadozásuk után a szervezet egy nagy tanítómesterrel fogadott fel, Marxot, és az ő tanítása nyomán addig merőben új elvet hirdetett meg, az

internacionalizmust. Végső célja a munkásosztály felszabadítása az osztályuralom alól, a tőke uralma alól, ezt a kisebbségben lévő, kismimizett proletárok természetesen csak nemzetközi összefogással tudják elérni. Az adott pillanatban a cél utópisztikus volt, de a vezetők erősen hittek abban, hogy elképzeléseik reálisak. Vagyis létrejött az első olyan valóban nemzetközi szervezet, amely a maga kisebbségi mivoltából szeretett volna kilábalni, és eszébe sem jutott, hogy a munkásokon kívül netán más kisebbségek is létezhetnek. Néhány év múlva a szervezet meg is szűnt, a kisebbségi kérdésben továbbra sem hirtetett meg semmi újat a proletárok felszabadításán kívül. Hatása több irányban megnyilvánult, jóval megszűnte után is. Az orosz uralom alatti lengyel területeken az 1880-as évek elején kezdett illegálisan szervezkedni a munkásság (a lengyel helyzetnek megfelelően az első szervezők mind nemesi származásúak voltak), de az internacionalizmus elve még annyira élő, mondhatni, virulens volt, hogy az ekkorra már nevében is megszűnt lengyel állam kérdését fel sem vetették.

Vagyis adódott egy új kisebbség, de első félénk lépései még sehová sem vezettek. Az etnikai kisebbségek persze továbbra is léteztek, de továbbra is „informálisan”, és helyzetük szigorúan állami belügynek számított. Az 1870-es évekre azonban a mindig is bizonytalan Balkánon mégiscsak előkerült az etnikai kisebbségek kérdése. A diplomáciatörténet azóta is a nagy keleti válság néven tartja számon az események sorát. 1875-ben Hercegovinában felkelés tört ki az oszmán uralom ellen, részben parasztfelkelés is volt ez, a paraszti szolgáltatások miatt, ez átterjedt Boszniára. A bolgárok közt is készültek fegyveres felkelésre. A két elsősorban érdekelt nagyhatalom, Ausztria-Magyarország és Oroszország vezetői több ízben is tárgyaltak, olykor a két uralkodó személyesen is. Különösen a bolgár felkelést verték le a törökök roppant kegyetlenül, európai felháborodást okozva. Szerbia is beavatkozott, de vereséget szenvedett. A nagyhatalmak konstantinápolyi nagykövetei hetekig tárgyaltak, hogy valamilyen módon biztosítsák a birodalom keresztény alattvalóinak biztonságát, ők egyszerre voltak vallási és etnikai kisebbségek. Közben viszont az oszmán kormány alkotmányt adott a birodalomnak, ezzel feleslegessé nyilvánította a nagyhatalmak gondoskodását. Az orosz kormányzat nem volt hajlandó ezt a sértést eltűrni, 1877 tavaszán hadat üzent Törökországnak, és sok nehézség ellenére a következő év elejére az orosz csapatok már Konstantinápoly külvárosáig nyomultak. Az egyik elővárosban, San Stefanóban (ma Yeşil-köy a neve) az orosz kormányzat békére kényszerítette a törököket. Ennek jegyében létrehozta egy bolgár fejedelemséget (a terület 1396 óta állt oszmán uralom alatt), ez az oszmán birodalom hűbéres tartománya lett volna, a többi, eddig vazallus balkáni állam (Románia, Szerbia, Montenegro) teljes függetlenséget kapott. Ez a béke tehát, legalábbis itt a Balkánon, olyan rendezést hajtott végre, amely az itteni, eddig valamilyen formában kisebbségben lévő etnikumok ügyét éppen etnikai alapon rendezte. Méghozzá sokkal szélesebb alapon, több etnikumot, kisebbséget érintve, mint az 1856-os párizsi béke.

A békét 1878. február 19-én, a mi naptárunk szerint március 3-án kötötték meg (ez volt II. Sándor orosz császár születésnapja, egyúttal az 1861-ben ott végrehajtott jobbágyfelszabadítás napja). Csakhogy ez a béke megszegte egy 1877-ben kötött titkos osztrák–magyar–oros megegyezés egyik pontját, azt, amelyik megtiltotta ebben a térségben egy erős szláv állam létrehozását. Ezt a Monarchia igényelte, mert a kormányzat félt attól a várhatóan erőteljes hatástól, amelyet egy ilyen állam gyakorolt volna a Monarchia szláv-jaira; ugyanakkor pedig világos volt, hogy ez a Bulgária az orosz befolyás szilárd biztosítója volna a félszigeten.

Ezt sem a szerződést megkötő Osztrák–Magyar Monarchia, sem az orosz terjeszkedését mindenhol ellenző Anglia, pontosabban persze a két állam kormánya nem tűrhette el. Ezért

összefogtak és rákényszerítették az orosz kormányzatot, egyezzen bele egy nemzetközi konferenciába, amely ennek a békeszerződésnek a pontjait felülvizsgálja. A háborúban kétszázezer főnyi veszteséget szenvedett Oroszország kénytelen volt meghátrálni. A – mondhatnánk soron következő – nemzetközi konferenciának – Bécs és Párizs után – Berlin lett a színhelye. Bismarck német kancellár ajánlkozott becsületes alkusznak. De az 1871-ben alakult egységes Németország politikai súlya is számított a hely kiválasztásában.

A kongresszus végül is, pontosan egy hónapi, olykor igen kiélezett tárgyalások után egy igen lényeges ponton módosította a békeszerződést. A béke a bolgár állam határait eredetileg annak alapján szabta meg, hogy mely területek kerültek bele az 1872-ben létrejött ún. exarchátusba, a konstantinápolyi pátriárkától érdemben független bolgár ortodox egyházba. Ezt a területet, pontosabban ennek a lakosságát tekintették ekkor bolgárnak. Ez az ókori Makedónia (vagy, ha úgy tetszik, a mai Macedónia) területét is magába foglalta, a későbbiekre még sok vitára adva lehetőséget. E döntés azonban világossá tette, hogy bizonyos mértékig és egy ideig egy kisebbség igényeit, törekvéseit is figyelembe vették. Végeredményben persze mégsem, hiszen három részre osztották a területet, és az egyiket, éppen érdemben a macedóniai, közvetlen oszmán fennhatóság alá helyezték vissza. Vagyis továbbra is érvényesült az, hogy a nagyhatalmak Európában kényük-kedvük szerint rendezkedhetnek, az etnikai elvet figyelmen kívül hagyva. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az etnikai kisebbségek a kormányok és persze elsőrendűen a nagyhatalmi kormányok számára nem mérvadó tényezők.

A nemzetközi politikai-diplomáciai színtereken a kormányok hivatalosan valóban nem vették figyelembe az etnikai kisebbségek létezését. Hogy az egyes országokban a közvélemény reagált-e valamilyen formában az etnikai kisebbségek létére, hogy az értelmiségiek soraiban akadtak-e olyanok, akik ezt nagyon is fontosnak tekintették, arra nézve a század második felében lehetne példaként idézni a Sorbonne professzorát, Louis Léger-t, aki valamennyi szláv néppel, annak történetével foglalkozott, rengeteget írt róluk, 1918 után örege még le is arathatott valamit hálájukból. Ugyanez az eset William Seton Watsonnal, Scotus Viatorral a hosszú század legvégén, vagyis a 20. század első évtizedeiben. Ezek azonban 1914-ig, ill. 1918-ig egyéni vélemények voltak, érdemleges hatásuk majd csak a világháború után lesz.

Felül, a kormányok szintjén és lejjebb, a közvélemény szintjén tehát az látható, hogy a kisebbségek, elsőrendűen persze az etnikai kisebbségek még nem számítanak. És még lejjebb? A munkásosztályra gondolhatunk, szinte pártállami ihlettel. Hiszen 1889 óta megvan az I. Internacionálé örököse, a II. Internacionálé. Most már nem néhány borzasfejű forradalmár látomása. A gazdaságilag fejlett (és korszerű politikai berendezkedéssel ellátott) országokban a munkásosztály már a társadalom tekintélyes részét teszi ki, mindenfelé vannak munkáspártok, a századfordulóra legkésőbb (néhány keleti országtól eltekintve, ahol a politikai rendszert még nem modernizálták) ezek már tekintélyes létszámúak. Olykor a parlamentekbe is bekerülnek, ha még nem is döntő pozícióban. Ezek a pártok alul vannak a társadalmi ranglétrán, valóban szoros kapcsolatban tömegekkel. Vajon e körben sem hat a kisebbségi kérdés?

Elvben persze ezek a pártok és az egész II. Internacionálé továbbra is az internacionálisizmus alapján állt, hiszen innen ered a neve, a mögöttes jelentéstartalmakról nem is beszélve. A nagy tanítómester továbbra is Marx, sőt az első kongresszusok éveiben még személy szerint is ott van az elkerülhetetlen harcostárs, Engels (a kongresszusok szüneteiben a küldöttekkel valamelyik közeli vendéglőben sörözik, erről már fénykép is készült, hála a műszaki fejlődésnek). Persze az Internacionálé most már nemcsak egyszerűen nemzetközi szervezet, hanem érdemben voltaképpen az egyes országok pártjainak az összefogá-

sa. Ezek a pártok pedig egyre inkább függetlenednek a központtól, egymást utánozzák bizonyos politikai kérdésekben, vagy inkább mind a német és az osztrák szociáldemokrata pártot. De szigorúan ügyelnek arra – a munkásosztály egysége, osztályegysége jegyében –, hogy egy országon belül csak egy párt működjön. Ahol persze az országon belül vannak mintegy alországok, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában, ott az egy ország–egy párt elve ezekre az alországokra vonatkozik. És ez éppenséggel bizonyos értelemben a francia példa követése az „egy ország–egy párt–egy etnikum” parancsa jegyében. A magyar szociáldemokrata párt vezetői nyugodt szívvel vették tudomásul a nemzetiségek köréből kikerülő munkások elmagyarosodását a városi környezetben. Az illendőség kedvéért persze létrehoztak nemzetiségi szekciókat. A horvátok számára nem kellett, hiszen az külön ország, külön horvát párttal.

Egyedül a ciszlajtán területen – ahol az etnikai kisebbségek, mint a csehek vagy a lengyelek, gazdasági és politikai szempontból egyaránt súlyos tényezők voltak – kellett figyelembe venni őket. A párt kiváló teoretikusai le is vonták a következtetést az ország soknemzetiségű összetételéből, és felléptek a kulturális autonómia elvével. Mindenki beletartozhat egy nemzeti közösségbe, függetlenül attól, hogy az ország melyik részén él, esetleg teljesen elszigetelve nemzete egyéb tagjaitól. A soknemzetiségű birodalmakban kétségtelenül ez lett volna a jó megoldás, hiszen kevert népesség miatt az igazságos területi felosztások megvalósíthatatlanok, ez 1918 után egyértelműen kiderült. Az Internacionálé vezetői azonban, a nyugati példákól kiindulva (akkorra már Franciaország az állam kitartó pressziójának köszönhetően valóban egynyelvű lett) élesen ellenezték ezt a megoldást. Lenin felháborítónak tartotta ezt a közösködést a nemzeti burzsoáziával. A nemzeti mozzanatot alárendelte az osztályharcnak, erről sok cikket eresztett meg. Talán maga sem gondolt arra, hogy idővel ez majd az oroszosítás kiváló eszköze lesz az új típusú társadalomban.

Vagyis a századforduló legnagyobb nemzetközi szervezetén, a II. Internacionálén belül az etnikai kisebbségeknek nem sok keresnivalójuk volt. Nyilván még kevesebb a századfordulón szervezkedő államközi intézményrendszerben, amely a hágai nemzetközi bíróság létrejöttét eredményezte. A kezdeményezés mögött az orosz kormányzat szándéka húzódtott meg, személy szerint II. Miklós cáré is. Az orosz kormányzat ezzel a nemzetközi szervezkedéssel, amely hivatalosan a béke megőrzését tűzte ki nemes céljául, valójában a távol-keleti orosz terjeszkedést igyekezett leplezni, bár csak ideig-óráig tartó sikerrel. Persze ez a szervezet eleve az államok szervezete volt, ez pedig voltaképpen automatikusan kizárta az etnikai kisebbségek, sőt bármiféle kisebbség érdekeinek a figyelembevételét.

Ha az etnikai kisebbségek léte nem is maradt már a századfordulóra annyira rejtett, mint a hosszú század első felében, nemzetközi tényezővé még nem, vagy alig vált. Persze lehetett tudni az írek szervezkedéséről és igényeiről, és a mozgalom erős etnikai indíttatásáról. Csakhogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően az ír kérdés angol belügynek számított, mondhatni: kinek mi köze hozzá?

A cionizmus színrelépte óta a zsidó kisebbséget már nem lehetett egyszerűen (és komplikációk okozása nélkül) vallási kisebbségnek deklarálni. Az ukránok talán a számbelileg legjelentősebb etnikai kisebbséget jelentették ekkor, de róluk meg (saját magukon kívül) ki vett tudomást? Az orosz tudományos akadémia ugyan 1905-ben írást adott arról, hogy az ukrán önálló nyelv, nem valamilyen orosz nyelvújítás. Ez az ukránok helyzetén aligha változtatott, ezért nem vándoroltak ki kevesebben az Egyesült Államokba. A kisebb etnikai kisebbségekről meg az egyes országokon kívül, ahol laktak, ugyan ki vett volna tudomást?

Az kétségtelen, hogy a vallási kisebbségek már nem okoztak semmiféle bonyodalmat, legfeljebb olyan országokban, amelynek lakossága több felekezethez tartozott, színezte ez a napi politikát vagy az oktatási rendszert. A nőkérdés sem volt rejtett a századforduló táján, a szüfrazettek nyugaton sokat hallattak magukról, amikor erőszakkal is próbálkoztak a női választójog megszerzésével (innen is a nevük). A paraszti többségű országokra (és Európa országai ekkor még jórészt ilyenek) azonban a mozgalom nem terjedt át.

Még egy mozzanat méltó említésre. Az egész korszakon át természetesnek számított, hogy az emberiség a fehér embert jelenti, annak az országai játszanak szerepet a nemzetközi politikában, a fehér embernek vannak jogai. A színesek – természetesen gyarmati népek, a legenyhébb megítélés szerint is még gyermekkorukban vannak, nem teljesen beszámíthatók. Ezért is van szükség a gyarmati rendszerre. Persze, akadtak már gondolkodók, akik nem voltak hajlandók ezt tudomásul venni. A közvélekedést nem tudták megváltoztatni.

Szó ami szó a kisebbségek – bármilyen jellegűek voltak is – a szabálytól való sajnálatos eltérésnek számítottak. Az első világháború rettenetes élményére volt szükség, hogy a kisebbségi kérdés most már fontos politikai és nemzetközi problémává lépjen elő.